

PSYCHOLOGY OF PEOPLES AND THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS, ORIGIN AND SOCIO-HISTORICAL CONDITIONS OF ETHNIC GROUPS

Shavkatova Shahnoza Po'lot qizi¹

¹ Student of the pedagogical faculty of Bukhara State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4911093>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2021
Accepted: 25th May 2021
Online: 30th May 2021

KEY WORDS

Society, individual, group, intellect, ethnopsychology, questionnaire, interview, sociometry, nonverbal, sympathy, antipathy, stereotype, experiment, temperament.

ABSTRACT

This article analyzes the psychology of peoples today and their social origins, problems, etc and discusses the approaches of scientists who have conducted research in this area, in particular V.Vundt. In addition, to study the mutual ethnic and behavioral characteristics of our peoples. There is talk of research by German scientists.

XALQLAR PSIXOLOGIYASI HAMDA ETNIK GURUHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI, KELIB CHIQISHI VA SOTSIAL TARIXIY SHAROITLARGA BOG'LIQLIGI

Shavkatova Shahnoza Po'lot qizi¹

¹ Buxoro Davlat Universiteti pedagogika fakulteti talabasi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-May 2021
Ma'qullandi: 25-May 2021
Chop etildi: 30-May 2021

KALIT SO'ZLAR

Jamiyat, individ, guruh, intellekt, etnopsixologiya, anketa, intervyu, sotsiometriya, nonverbal, simpatiya, antipatiya, streotip, eksperiment, temperament.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola bugungi kundagi Xalqlarning psixologiyasi va ularning ijtimoiy kelib chiqishi, muammolari kabilarni tahlil qilishga va bu sohada ilmiy izlanish olib borgan olimlar xususan V.Vundning yondashuvlari haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari xalqlarimizning o'zaro etnik va xulq-atvori jihatidan o'rganish, tadqiq qilish. Nemis olimlarining o'tkazgan tadqiqotlari haqida so'z yuritiladi.

Kirish. Har bir shaxs o'z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta'sirida amalga oshiradi. Chunki jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga qo'shilmaydigan individning o'zi yo'q. Kishi

jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammolarini o'rganish va

guruhlarning shaklanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish ijtimoiy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir. Mamlakatning rivojlanishi, taraqqiy topishi, iqtisodiy – ijtimoiy sohalarining rivojlanishi o'sha mamlakat xalqining birlashuvi, o'zaro munosabatlari va intellektiga bo'g'liq. Ijtimoiy psixologiyada katta guruhlar ichida etnik guruhlar psixologiyasi, ya'ni etnopsixologiya boyicha ko'proq tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Ayniqsa, hozirgi davrda har bir jumhuriyatlar alohida, mustaqil davlat mavqeini olgan, lekin boshqa tomondan qaraganda, hamdo'stlik mamlakatlari ittifoqi sharoitida millatlar ortasida muttasil aloqalar mavjudligidan kelib chiqib, milliy psixologiya masalalari kun tartibida avvalgidan ham muhim masala sifatida qo'yilmoqda. Shuning uchun ham katta guruhlar ichida milliy guruhlarga ko'proq e'tibor berishni lozim topdim. Bunday e'tiborning yana bir boisi — O'zbekistonda bu sohada ayrim tadqiqotlarning o'tkazilganligi, lekin ular ko'p hollarda milliy psixologiya darajasiga olib chiqilmaganligidir. Xalqlarning rivojlanishida ta'lim – tarbiya, madaniyat, e'tiqod, tenglik va ijtimoiy tenglik asosiy tushunchalar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI: Madaniyat majburiy singdirilmaydi. Xalqlarning birlashuvi erkin tarzda bo'lib ular tegishli qoidalar asosida birlashadi. Etnopsixologiya irq va xalqlarning ruhiy tuzilishini va o'ziga xos xususiyatini o'rganadigan ijtimoiy psixologiyaning o'rganish sohasi hisoblanadi. Xalqning psixologik holati juda ko'p mamlakatlarda chuqur tadqiq qilingan va bugungi kungacha o'rganilmoqda. Germaniyada etnik psixologiya sohasi bo'yicha Lazarus, Shteyntal, V.Vundt, Herbart kabi olimlarning izlanishlari mavjud. Etnopsixologiyani ushbu olimlar individual ong bilan taqqoslab milliy ruh tushunchasini

kiritadi. Xalqlar psixologiyasi fanining vazifasi, shaxslarning psixik holatini bilish, xalqlarning ma'naviy qonunlarini kashf etishdan iborat. 1900 yilda Vundt o'z ishining birinchi qismini - ikki jild psixologiyasini chiqardi. Ba'zi tilshunoslarning ta'kidlashicha, Vundt tufayli psixologik tizim tilshunoslikka ta'sir qila boshladi. V.Vundt shaxsning intellektual qobiliyatini rad etadi va uni shaxsning ideologiyasiga bog'liq deb qaraydi. Xalqlar psixologiyasining ob'ekti - bu til, afsonalar va urf-odatlar. V.Vundtda mehnatning asosiy vazifasi - bu individual psixologiyani davom ettiradigan va to'ldiradigan odamlar psixologiyasi tizimini yaratish. Lazarus va Shteyntal, xalqlarning psixologiyasi tanqidchilarga qarshi emas, chunki u qalbning tabiati tushunchasida ajralmas. “ Xalqlar psixologiyasi” iborasi birinchi marta faylasuf M.Lazarus (1824-1903) hamda tilshunos G.Shteyntal (1833-1893) asarlarida ishlatildi. Linguist nemis qarqusida barcha aqliy jarayonlar faqat har bir kishining qalbida sodir bo'ladi deydi. Xalqlar psixologiyasi etnologiya va dinlarni qiyosiy o'rganish, imon va dinning umumiy shartlarini bilib olishga harakat qilmoqda. Xalqlar psixologiyasini o'rganishda maqsadni amalga oshirish uchun bir qator vazifalarni hal qilish kerak:

- 1) xalqlar psixologiyasining kelib chiqishini o'rganish;
- 2) xalqlar psixologiyasining vazifalarini o'rganish;
- 3) xalqlar psixologiyasining asosiy yo'nalishlarini aniqlash.

“ Xalqlar psixologiyasi” iborasi birinchi marta faylasuf M.Lazarus (1824-1903) hamda tilshunos G.Shteyntal (1833-1893) asarlarida ishlatildi.

Etnopsixologik tadqiqotlarda qo'llaniladigan metodlar Etnopsixologik tadqiqotlarda xilma-xil uslub va metodlar qo'llaniladi. Chunki bunday tadqiqotlarda shaxs xususiyatlarini o'rganuvchi turlicha testlardan tortib, proektiv metodlar, eksperimentlarning turlicha ko'rinishlari, so'roq metodlari — anketa, intervyu, sotsiometriya, shakl metodlari va boshqalar ishlatiladi. Bu metodlar hozirgi kunlarda ham "madaniy muhit va shaxs", guruhlararo munosabatlar hamda boshqa tadqiqotlarda qo'llanilmoqda. Bunday ishlarni faqatgina ijtimoiy psixologlar emas, balki umuman psixologiya bilan shug'ullanuvchi olimlar ham o'tkazmoqdalar. Lekin shunday bo'lishiga qaramay, etnopsixologik metodlarni hammaga ham birday qo'llash to'g'ri kelmasligi tufayli ularning tanqisligi sezilarlidir. Chunki etnopsixologiya muammosi bilan shug'ullanishni maqsad qilib qo'ygan har bir tadqiqotchi yo mavjud metodikalardan birini qayta o'zgartirishga, yoki bo'lmasa, o'zicha yangi metodni kashf qilishga majbur bo'lmoqda. Nihoyat, etnopsixologik metodlarni qo'llashning noqulayligi shundaki, masalan, Amerikada juda yaxshi natija berib, ishonchli ma'lumotlar to'plangan metodika Osiyo mamlakatlari yoki bizning jumhuriyatimiz sharoitida umuman hech narsani o'lchamasligi mumkin. Shuning uchun ham hozirda butun jahon olimlari har qanday madaniy muhitdan ham yuqori turadigan, universal test yoki metodika yaratish fikrining asossizligi haqida umumiy fikr bildirmoqdalar. Etnopsixologik tadqiqotlar o'tkazishni maqsad qilib qo'ygan har qanday tadqiqotchi asosiy prinsiplar sifatida madaniy muhit sharoitlarining xilma-xilliga va ularning o'zaro bir-birlariga ta'sir ko'rsatishini inobatga olmog'i zarur. Bu narsa etnopsixologik tadqiqot dasturini tuzishda albatta, hisobga olinishi kerak. Misol uchun, O'zbekiston sharoitida tadqiqot o'tkazilmoqchi bo'linsa,

quyidagi narsalarga e'tiborni qaratish lozim: bu sharoitida yashovchi barcha millatlarga xos bo'lgan umumiy psixologik omillar va ularni aniqlash usullari; faqat o'zbek millatiga xos bo'lgan psixologik sifatlar va omillarni aniqlash; aniqlangan omillarni yoki psixologik sifatlarini o'lchaydigan yoki eksperimental usulda tekshirishga imkon beradigan metodlarni tanlash va ularni konkret sharoitlarga moslash; tadqiqotchilar guruhini tekshirilayotgan milliy guruh tilini, urf-odatini biladigan xodimlar bilan ta'minlash. Chunki, tadqiqot ob'ekti hisoblangan guruhda o'sha guruh tilida tadqiqot o'tkazish kerak, bu orqali esa tekshiriluvchilarga qo'yilgan har bir talab, savol va topshiriqlar ular uchun tushunarli bolishi ta'minlanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, u yoki bu milliy guruh psixologiyasini, undagi etnik stereotiplarni tekshirishga qaratilgan maxsus metodlar yoq, shuning uchun ham tadqiqotlar mavjud metodlar orasidan keragini tanlab, ularni joy sharoitlariga moslashtirish zaruratini tug'diradi va buning uchun zarurat bo'lsa bu metodlarni u tildan bu tilga tarjima qilish ham kerakdir. Tarjima xususida shuni aytish kerakki, maxsus psixologik testlar yoki metodlarni (anketalar, so'roqlar, shkalalar savollarini) tarjima qilish tarjimondan yuksak bilimdonlik va professional sifatlarini talab qiladi. Aks holda, metodika o'z qimmatini yo'qotishi yoki kerakli sifatni aniqlamasligi yoki o'lchamasligi mumkin. Hattoki, noverbal (o'gzaki berilgan) testlarni turli sharoitlarda qo'llab, olingan ma'lumotlarni sharhlash bosqichida uning mazmuni yoki maqsadi o'zgarganligi ko'plab tadqiqotlarda isbotlangan. Shuning uchun ham har qanday metodik uslubni qo'llashdan oldin uni kichikroq guruh doirasida sinab korish va natijalarni ekspertlarga berib yoki boshqa yordamchi metodlar yordamida qayta sinovdan o'tkazish yoli bilan tekshirib olish maqsadga muvofiqdir.

MUHOKAMA: Etnopsixologiya — bu psixologiyaning shunday tarmog'iki, u ayrim olingan millatlar psixologiyasidan tashqari, turli xalqlar psixologiyasini, kichik milliy guruhlarni ham organadi. Ma'lumki, bu boradagi birinchi ilmiy tadqiqotlar V.Vundt tomonidan olib borilgan edi. Uning tadqiqotlaridagi “ Xalq ” tushunchasi aslida etnik uyushma ma'nosida tushuntirilgan edi. Uning fikricha, etnik guruhlar psixologiyasini o'rganish uchun ularning tilini, odatlarini va ana shu xalqlarda keng tarqalgan afsonalar va boshqa ong tizimlarini o'rganish kerak. A.R.Luriya esa O'zbekiston hududidagi yashaydigan xalqlarning psixologiyasini o'rgandi. Uning asosiy maqsadi milliy psixologik xususiyatlarni o'rganishda tarixiy prinsipga tayanish lozimligini isbotlash hamda milliy psixologiyaning hayot tarziga, shaxsning jamiyatda kishilar munosabatlari tizimida tutgan o'rniga bevosita bog'likligini isbot etish edi va bu tadqiqotda birinchi marta milliy psixologiyani o'rganishga yordam beruvchi metodlar va metodologik prinsiplar sinab ko'rildi. Oxirgi yillarda chet el va sobiq Ittifoq olimlarining tadqiqotlarini umumlashtirib, etnopsixologik ishlarga yagona ilmiy yondashuvni topish harakatlari sezilmoqda. Bu sohada mashhur rus etnografi va psixologi Yu.V.Bromley olib borgan ishlar, uning laboratoriyasida toplangan ma'lumotlar misol bo'lishi mumkin. Yu.V.Bromley etnik guruhlar psixologiyasida ikki tomonini ajratib beradi: Psixik asos — etnik karakter, temperament, milliy an'analar va odatlardan iborat barqaror qism; Hissiyot sohasi etnik yoki milliy his-kechinmalarini o'z ichiga olgan dinamik qism. Lekin tadqiqotchilar nima uchundir, milliy psixologiya masalalari bilan shug'ullanishganda, milliy qirralar yoki sifatlarini aniqlash bilan shug'ullanadilar-da, u yoki bu millatlarga xos bo'lgan qirralarni topishga urinadilar, lekin fan-texnika rivojlangan, millatlar uyg'unligi, millatlarning

doimiy o'zaro hamkorligi va muloqoti sharoitida, aralash nikohlar keng tarqalgan sharoitda faqat u yoki bu millatga xos bolgan qirralar haqida gapirish juda qiyin. Masalan, o'zbeklar o'rtasida o'tkazilgan kichik tadqiqot natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, go'yoki mehmondo'stlik kamtarlik, samimiylik kabi ijobiy sifatlar o'zbek xalqigagina xos emish. To'g'ri, bu sifatlar albatta, o'zbeklarda bor. Lekin, aynan shu sifatlar boshqa millatlar vakillarida yo'q deyishga haqqimiz yo'q. Xuddi har bir shaxs ongida turlicha stereotiplar, ya'ni o'rnashib qolgan obrazlar bo'lganidek har bir oila, yaqin oshna-og'aynilar va o'ziga o'xshash shaxslar bilan muloqot jarayonida u yoki bu millat vakilida ham o'z millatiga xos bolgan sifatlar haqida stereotiplar paydo bo'lib, ular ongida o'rnashib boradi. Bunday stereotiplar o'z millatiga va boshqa xalqlarga nisbatan bo'lib, boshqalar haqidagi tasavvurlar ancha sodda, yuzaki, mazmunan tor bo'ladi. Shunday tasavvurlar asosida boshqa millatlarga nisbatan yoqtirish (simpatiya) yoki yoqtirmaslik (antipatiya) va befarqlik munosabatlari shakllanadi. O'z millati haqidagi tasavvur va stereotiplar esa milliy “ etnotsentrizm ” hissini shakllantiradiki, shu his tufayli shu milliy guruh vakillarida boshqa millatlarga nisbatan irratsional munosabatlar paydo bo'lishi, bu esa milliy antogonizm va milliy adovatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu borada, ijtimoiy psixologlar va mafkurachilar oldida turgan muammolardan biri millat vakillarida milliy g'urning qay darajada bo'lishini aniqlash muammosi turadi. Chunki ko'pincha milliy g'urur tufayli ayrim shaxslarda boshqa millatlarni mensimaslik, ulardagi g'urur yoki milliy hislarni tan olmaslik hollari kuzatilmoqda. Umuman, bizning fikrimizcha, milliy adovatlar asosida yotgan etnotsentrizm va milliy g'urning salbiy ko'rinishlari boshqa millatlarning tarixini, ularning an'analarini, tili va hokozolarini bilmaslikdan

kelib chiqadi. Milliy psixologiya bo'yicha o'tkazilishi lozim bo'lgan tadqiqotlarning maqsadlaridan biri ham boshqa millatlar psixologiyasini bilib, uni boshqa millatlarga yetkazish tufayli, har bir millat vakiliga hurmat-izzat hissini kuchaytirishdir. Chunki o'zini hurmat qilmagan odam boshqani hurmat qilmaydi, buning uchun esa o'z psixologiyasini ham, o'zgarar psixologiyasini ham bilishi kerak. Shundagina shaxslararo ziddiyatlarga barham berilishi mumkin. Bu narsa millatlar psixologiyasiga ham xosdir. Ya'ni fan jamiyatga shunday etnografik va etnopsixologik ma'lumotlar majmuini yaratib berishi lozimki, undagi ma'lumotlar asosida katta guruh hisoblangan millatlar

psixologiyasini ham boshqarish mumkin bo'lsin.

XULOSA:Shuni aytishim mumkinki, mamalakat mustahkam, aholisi tinch bo'lishida jamiyat va oilalarning roli salmoqlidir. Har bir inson jamiyatning bir bo'lagi, ushbu bo'laklar birlashib buyuk markazlashgan davlat tuzadi yoki har tomonga tarqab davlatni parokanda qiladi.Ushbu holat oldini olish borasida ilmiy izlashishlar hamda tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Xalq bu millat, millat esa jamiyatning bir bo'gini ushbu bo'laklarning ruhiy holatini o'rganish ularga ruhiy ko'mak va madad berish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. «Umumiy psixologiya» T.: TDPU 2010 yil
2. Yugay A.X., Mirashirova N. «Obshya psixologiya» T.: TGPU 2011
3. "Etnik psixologiyaning sotsial psixologiyaga shartlanganlik nazariyasi".Maqola Tosh 2020
4. www.tdpu.uz
5. www.pedagog.uz
6. www.Ziyonet.uz
7. www.edu.Uz
8. Yugay A.X., Mirashirova N. «Obshya psixologiya» T.: TGPU 2011